

Riport Ádám Antal professzorral

Hol töltötte gyermekkorát? Melyek voltak azok a korai gyermekkori élmények, amelyek meghatározóak voltak az életében?

Szinte mindenki sokat tud beszélni gyermekkoráról, szüleiéről és testvéreiről, mert ezek az emlékek élénkebbek, mint a későbbiek. Az első tizennégy évemre én is jobban emlékszem, mint az utána következő évtizedekre.

Hárman voltunk testvérek, a bátyám tíz évvel idősebb volt nálam, tehát ő már részt vett a családi munkában, a mezőgazdaságban. A nővérem három évvel idősebb volt, és az is sokat jelentett, mert a lányok gyorsabban fejlődnek, mint a fiúk. Én voltam a legkisebb, szerintem engem már nem is terveztek, de ezt senki nem mondta nekem, csak abból gondoltam, hogy tíz, illetve három évvel később születtem, mint a testvéreim.

Az a különös szerep hárult rám, hogy leginkább édesanyámnak segítsek. Ennek következtében sok mindent megtanultam a konyhai munkából, szerintem többet is, mint az átlag. Ezt később hasznosítottam, mert harminc éves koromig aggregény voltam, és most pedig kényszerű özvegy vagyok. Tanyáról jártam iskolába, de nem egyedül, mert többen jártunk arról a tájékról, és természetesen megvártuk egymást, mert nagyon veszélyesek voltak a tanyákról kifutó kutyák. Megtanultuk, hogy hogyan lehet ellenük védekezni. Ha valaki az ilyen nagy házőrző kutya elől elfut, biztosan súlyos sérelemben részesül. A sikeres védekezés alapkövetelménye az, hogy a támadó kutyával szembe kell nézni. Ha valamely tanyáról a házőrző kutya felénk rohant, azonnal levetettük a télikabátot, felöltőt vagy zakót és azzal csapkodtunk. A kutya ilyenkor ösztönösen hátrál, tehát ez bevált védelem volt, és bizony gyakran alkalmaztuk, amíg meg nem jelent a kutyát visszatérelő gazdi vagy családtagja.

Természetesen az ilyen gyermekcsoportban sok szabálytalanság megtörténhet. Főleg az iskolából hazamenet közben alkalmaztunk csínyeket. Télen az árkok jegén csúszkáltunk. Bizony előfordult, hogy az beszakadt, és nem mertünk vizesen hazamenni. Ilyenkor tüzet gyújtottunk kukoricaszárból, és szárítkozni törekedtünk, ami többnyire nem volt sikeres. Egyéb szabálytalanságok is előfordultak, de számunkra ez mind élvezetes volt. Azt mondhatom tehát, hogy kellemes, színes gyermekkorom volt.

Milyen emlékei vannak a diákéveiről? Milyen volt az iskola?

Községünkben külön fiúiskola működött, kiváló tanítóink, zenetanáraink, énektanáraink voltak. Több tanítónkat behívták katonának a '40-es években, ami nekünk hátrányos volt, és aggódtunk értük, esetleg ha szigorúak voltak, akkor örültünk ennek.

Nagyon emlékszem a zsidók elhurcolására. Elöttem van, amikor vitték őket az állomásra a magyar csendőrök. Egyetlen német katonát sem láttam ekkor Jánoshalmán. Arra is emlékszem, amikor a zsidók elhurcolása után a zsinagógába gyűjtötték össze a zsidó lakások bútorainak egy részét. Elöttem van az az emlékkép, amikor a foltos, rongyos inget

viselő fuvaros fején szép, sötétkék ún. velúr kalap volt, amelyet nyilván akkor tett a fejére, amikor a bútorokat elszállításra gyűjtötte.

Tudjuk, hogy a világháború miatt félbe kellett szakítania tanulmányait, és nem volt egyszerű a középiskola befejezése. Tudna erről mesélni?

Középiskolai tanulmányaimat Jánoshalmán ún. polgári iskolában kezdtem, és ott egy tanévet végeztem. A következő tanévben Nyíregyházára mentem a Királyi Katolikus Gimnáziumba, mert anyai nagybátyám, P. Faddi Othmár volt a ferences rendház főnöke. Három társammal együtt engem is bevettek a rendházba. Nekünk az volt a dolgunk, hogy kéthetenként a négyszögletű rendházban, ahol a ferencesek lelkigyakorlatokat tartottak a világi papok számára, ún. nedves fűrészpórral felsöpörjük a hosszú és széles folyosókat. A 300–400 fős papi lelkigyakorlatok alkalmával ránk hárult a mosogatás is. Két-három fogásos vacsoránál ez 1000–1200 tányért jelentett. Mi négyen sort alkottunk és egyik társunk tisztította, a másik meleg vízben mosogatta, a harmadik hideg vízben öblítette, a negyedik pedig állványokra rakta a tányérokat. Emlékeim szerint mi ezt a munkát két óra alatt elvégeztük, mert élveztük a sikert, a feladatot nem tekintettük kényszerű kötelességnek.

Azt mondhatom, hogy az ember ebben a korban (86 évesen) összegez és általánosít, hogy a rám háruló feladatok többségét mindig élveztem. Nem emlékszem arra, hogy kötelességeim végzése miatt szenvedtem volna. Többször említem azt is, hogy sosem áztam meg, ami nyilván nem igaz, csak ennek nem tulajdonítottam jelentőséget.

Két gimnáziumi osztályt végeztem Nyíregyházán. A jánoshalmi Polgári Fiúiskola első osztályának befejezése után úgy mehettem a második osztályba, hogy karácsonyig különbözeti vizsgát kellett tennem latinból és két másik tárgyból. Tehát évet nem vesztettem, és ebben a két évben kitűnő volt minden jegyem. A nyíregyházi városi testülettől 10–10 pengő jutalmat kaptam, az egyik borítékot, mégpedig az 1944. évit még emlékként örööm. Osztályunkban négyen voltunk kitűnő tanulók. Közülünk hárman (Tímár, Léhner és Gara) zsidók voltak.

1944-ben a bombázások miatt áprilisban fejeződött be Nyíregyházán a tanév. Ősszel a front közeledése miatt nem mehettem vissza Nyíregyházára, hanem a közeli, 22 km-re lévő kiskunhalasi Református Gimnáziumba iratkoztam be, ahova a szovjet hadsereg megérkezése miatt csak egy hónapig járhattam. Ekkor megszakítottam tanulmányaimat, számomra ez a tanév kimaradt.

1945 őszen, tehát a következő tanév elején a bajai Ciszter Gimnázium ötödik osztályába iratkoztam be. Közben nekem még a gimnázium negyedik osztályának elvégzése is hiányzott. A ciszterek rugalmasak voltak, és lehetővé tették számomra, hogy a kihagyott negyedik tanévet párhuzamosan december végéig elvégezzem.

Először a Pécsi Orvostudományi Egyetemen felvételizett. Miért a pécsi egyetemet választotta, és végül hogyan került a jogi karra?

Akkor is több felsőoktatási intézménybe lehetett jelentkezni. Nekem nagy álmom és vágyam az volt, hogy növénynevelő leszek, mert a családi körülmények folytán sok tapasztalattal rendelkeztam a növények és állatok változatairól. Felvételiztem a budapesti Kertészeti Egyetemen is, oda azonban nem vettek fel. Felvételi vizsgát tettem a Pécsi

Orvostudományi Egyetemen is, ahonnét azt az értesítést kaptam, hogy helyhiány miatt nem vehetnek fel, de ha óhajtom, hallgatója lehetek a Pécsi Pedagógiai Főiskola orosz szakának, amelynek székhelye a Janus Pannonius utca sarkán lévő épület volt. Az ajánlást elfogadtam, és egy hónapig hallgatója voltam ennek az intézménynek. Közben értesültem arról, hogy Pécssett jogi kar is működik. Elmentem a 48-as téri épületbe, és az első emeleten találkoztam *Rudolf Lóránt* professzorral, az akkori dékánnal, aki azt kérdezte: „*Mit óhajtsz fiatal ember?*” Elmondtam, hogy joghallgató szeretnék lenni. Reflexiója így hangzott: „*Menjen, be abba a szobába, hamarosan két oktató kolléga felvételiztetni önt.*” Ez megtörtént, olyan kérdéseket kaptam (pl.: mi a különbség a stratégia és a taktika között), amelyekről már tanultam a főiskolán, így meg tudtam ezeket válaszolni, és fel is vetek.

Az Önök évfolyama nagyon sikeres és összetartó csoport volt, tudna mesélni évfolyamtársairól?

Jogi tanulmányainkat mintegy hatvanan kezdtük és huszonöten fejeztük be. A többség nem sikertelen vizsgák miatt esett ki, hanem elment. Az volt az akkori oktató tan, hogy a szocializmus építése révén az államra hamarosan nem lesz szükség, mert társadalmi öngazgatás váltja fel azt, ezért többen arra gondoltak, hogy nem érdemes jogot tanulni.

A megmaradt kis létszámú csoport tagjai nagyon tehetségesek voltak. Voltak olyan évfolyamvizsgáink – például *Vargha Laci* bácsinál, a kriminalisztika, kriminológia professzoránál –, amelynek átlageredménye 4,3 volt. Különböző diákkörökben vettünk részt, nagyon kellemes élmények kapcsolódnak például *Csekey Istvánnak*, a közjog professzorának diákköréhez. A második félév végén kétszer is a Tettyén, kellemes körülmények között tartottuk az utolsó diákköri ülést.

Minden vizsga után megkaptuk a tanszéktől a vizsgaeredményeket. Az évfolyamok, a hallgatói csoportok és a hallgató párok között is meghirdetett és nyilvántartott verseny folyt, ami rendkívül ösztönző volt. Ennek érdekében a vizsgaeredményeket azonnal ki kellett függeszteni a kari hirdető táblára. Bizonyos időszakban az évfolyamon tanulmányi felelős voltam, tehát rám hárult az a feladat, hogy a tanszéktől kapott vizsgaeredményeket kifüggeszsem. A vizsgaeredményeket az akkori orvos-jogász közös menzán ebéd közben mikrofonon is közölték. A hangosbemondó kezelője orvostanhallgató volt, aki az egyik alkalommal – nyilván nem nézte a neki átnyújtott jegyzéket – intézményünket Állam- és Jogtudományi Kar helyett Jog- és Államtudományi Karnak aposztrofálta. Ez azért is súlyos hiba volt, mert az akkori hivatalos felfogás szerint az állam létrejötte megelőzte a jog keletkezését. Intézményünk menzán étkező, látáskorlátozott, marxista professzora, *Vas Tibor* ezt hallva azonnal azt kiáltotta: „*Hívják ide az Ádámot!*” Én az ő közelében ültem és jeleztem: „*Itt vagyok professzor elvtárs.*” „*Nem megtanítottam nektek, hogy az állam előbb jött létre, mint a jog?*” Elnézést kértem, és jeleztem, hogy szakszerűen adtam le a jegyzéket, csak rosszul olvasták fel.

Kik voltak azok a meghatározó professzorok, tanárok, akik tanították Pécssett?

Több kiváló professzorról emlékezhetem meg. Ilyen volt *Kislégyi Nagy Dénes*, a közgazdaságtan, a statisztika és a szociológia professzora, akit az irodalmárok tehetséges költőként is ismertek. *Molnár Kálmán* pályája kezdetén, a kormányrendeletéről és a döntvényjogról írt monográfiát. Bátor kimondója volt mindannak – például a zsidók üldözésének –,

ami nem tetszett neki. *Kauser Lipót* magánjogász professzor gyermekként családi körben tanult meg anyanyelvi szinten németül és angolul beszélni. Nagy súlyt helyezett a magánjogi fogalmak tartalmának feltárására és szakszerű megfogalmazására. Első világháborús tüzértiszti élményeit az ironikus hangnemben írt *Tavaszi hadjárat* című könyvében publikálta. Humorának gyöngyszemeit *Vargha László* professzor gyűjtötte össze. Ezek *Kauseriánák* cím alatt 1986-ban láttak napvilágot.

A filozófia, a jogelmélet és a büntetőjog európai tekintélyű professzorának, *Losonczy István*nak realista bölcséletéről és fejlett értékszemléletéről én is hosszabb tanulmányt írtam. Az elmélyülten gondolkodó, méltóságteljesen és visszafogottan viselkedő filozófus és jogtudós nem törekedett vezető szerepre, látványos tisztségek betöltésére. De amikor 1956 októberének történelmi jelentőségű napjaiban az elengedhetetlenül szükségessé vált, önként tagja lett a karon annak a lelkiismeretesen fellépő oktatói testületnek, amely progresszív bölcsességgel és körültekintő felelősséggel gondozta a hallgatók és az intézmény ügyeit. Ez a helyállás is markáns és elévülhetetlen bizonyítéka annak, hogy Losonczy István realista bölcsellete, szilárd jelleme és felelős aktivitása egymásra épült. A megkapóan jószágos *Vinkler János* akadémikus gondolatgazdag dékáni és rektori tanérvnyitó beszédeit az utókor is haszonnal tanulmányozhatja.

Különös hangsúllyal szeretnék *Csekey István*ról szólni. A magyar közjogtudomány irányzatai közül ő a *Nagy Ernő* által alapított, ún. közjogi dogmatikai irányzat művelője volt. Tiszta fogalmak kimunkálásán dolgozott igényesen és precízen. Az akkori gyakori változásokat több jegyzetben feldolgozta és publikálta, ami abban az időben is hasznos volt.

Óriás Nándor, aki teológiai, jogi és bölcséleti képzésben is részesült, derűs egyéniség volt. Miközben lényegre törően oktatózott, úgy mozgott a katedrán, mint a letehetősebb színész: gesztikulált, mondanivalója lényeges elemeit hangsúlyozással emelte ki, és folytonosan mosolygott. Lehetetlen volt nem figyelni rá. *Óriás* professzor saját magát szerényen tanítómesternek minősítette. Annak alátámasztására, hogy ezt a rendeltetést hogyan töltötte be, röviden a következő tanulságos esetet idézem fel. *Varga Frici* évfolyamtársunknak év végi római jogi vizsgája sikertelen volt. Szinte egész nyáron szorgalmasan készült a pótvizsgára. Ennek idejére azonban súlyos fertőző betegség miatt a pécsi Megyei Kórház zárt osztályára került. A sikeres utóvizsga elmaradása évisméltlést jelentett volna számára. Ezért egyik évfolyamtársammal felkerestük professzor urat és tájékoztattuk *Frici* helyzetéről. Néhány pillanatnyi gondolkodás után lehetővé tette, hogy másnap a hosszú Rákóczi úton a kórházba kísérijük őt, ahol *Frici* a zárt osztály magasföldszinti ablakán keresztül válaszolhatott a néhány méternyire az udvaron álló professzor kérdéseire. A vizsga sikerült, *Frici* nem lett évfolyamvesztes. *Óriás* az *aequitast*, a méltányosságot nem csak tanította, hanem indokolt esetben példásan gyakorolta is. Öregkori évfolyam-találkozóinkon néhányan csak könnyezve tudtunk megemlékezni a *Fricit* ért méltányosságról. Az 1992-ben 106. évében elhunyt *Óriás Nándort*, a „Nagy Szent Gergely Rend” kapitányát, Pécs város későbbi díszpolgárát 1955-ben azzal a hamis indokkal kényszerítették nyugdíjba, hogy a professzori státus betöltéséhez nem elégséges a tanítómesterség. Figyelmen kívül hagyták korábbi tudományos munkásságát és előadásainak sokoldalú tudományos megalapozottságát. Nem hiszem, hogy tanítványai közül lett volna egy is, aki az eljárást helyeselte.

Flachbarth Ernő, a nemzetközi jog professzora elképesztő ismeretekkel rendelkezett. Szereplése számunkra úgy tűnt, hogy ő napról napra ismeri a világtörténelmet. Nem

hagyhatom ki *Degré Alajost* sem, akinek egyik őse 1848-ban a márciusi fiatalok tagja volt, apja pedig a budapesti ítélőtábla elnöki tisztét töltötte be. Ő magántanári képesítést szerzett, majd a pécsi ítélőtáblán bíraskodott mindaddig, mígnem 1950-ben felszámolták ezt a bírói fórumot. Ekkor karunkon oktatói állást kapott. Végtelenül szorgalmas, szerény és önzetlen tudós volt. Saját kutatásaira épített előadásait zengő hangon tartotta, amelyek hiánytalanul leköttették hallgatóságának figyelmét. *Szamel Lajos* előadásai tartalmasak és lendületesek voltak. A figyelem lekötésére és a hatás növelésére előadásait időnként meg-hökkentő példákkal is színezte.

Az egyetem befejezése után aspiránsként néhány évet Budapesten töltött Beér János professzor mellett. Tudna mesélni ezekről az évekről?

Csodálatosak voltak, de majdnem mindenről ezt mondom, mert ilyen a szemléletem. Tudtam azt, hogy a főváros egyedülálló Magyarországon, és ezt az adottságot ki kell használni. Úgy emlékszem, hogy legalább négy színházba volt bérletem, és rengeteget jártam színházi előadásokra. Budapesten, az állatorvosi karon tanult akkor egy jánosalmi fiú, akivel jó barátságba kerültem, és elhatároztuk, hogy végigjárjuk Budapest valamennyi szórakozóhelyét azért, hogy megismerjük és tapasztalatokat gyűjtsünk, majd élményeinket rögzítsük. Ez megtörtént.

Megvan még ez a nyilvántartás?

Nincs, de érdekes emlékekre tettünk szert, mert láttuk a szórakozás akkori módozatait. Rengetegen jártak a jobb eszpresszóba, lényegében a budapestiek élete ott zajlott, mivel a lakásban nem volt célszerű a nagyobb létszámú találkozás. A sok presszó szinte mindegyike zsúfolt volt, és a vendégek élénken társalogtak.

Természetesen élveztem a tanulást is, éltem a lehetőséggel, és jártam a nagy könyvtárakba. Nem tudom valamennyit felsorolni, de a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárban – amely közel volt a jogi kar épületéhez –, az Országgyűlési Könyvtárban és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban gyakran kutattam. Kellett készülni a vizsgákra, először úgynevezett ideológiai vizsgát kellett tenni marxizmus-leninizmusból, azután szakmai vizsgát és nyelvvizsgát. Ezekon túlestem, értekezésem témája pedig az államfői funkció volt, de ténylegesen az volt a címe, hogy *A Népköztársaság Elnöki Tanácsa*. Ez a 21 tagú testület töltötte be az államfői funkciókat, és az akkori alkotmány szerint megillette az a jog is, hogy helyettesítse az országgyűlést. Ez a testület a Kormány döntéseit a látszat kedvéért gyakran adta ki törvényerejű rendeletben. Az Országgyűlésre lényegében látszat funkció hárult. Évenként háromszor-négyszer ülésezett és fogadott el néhány törvényt. Tehát izgalmas volt ez a téma. *Szamel* professzor kezdte el annak kutatását, hogy melyek az ún. törvényhozási tárgyak, amelyeket fejlett országban nem szabad rendeleti szinten szabályozni.

Disszertációmban mintegy száz oldalon törekedtem kidolgozni a törvényhozási tárgyakat, amelyek közül több a későbbi jogállami körülmények között elfogadottá vált. Miután kandidátusi értekezésemet 1958-ben megvédtem és 1959-ben megjelent *A Népköztársaság Elnöki Tanácsa* című könyvem, 1960-ban, harminc éves koromban megházasodtam, és dicselkedni akartam feleségemnek, ezért átadtam neki monográfiámat. Ő felütötte az egyik helyen, és azt olvasta: „*Az Elnöki Tanács 21 tagú testület, áll elnökből, 2 helyettes elnökből,*

titkárból és 17 tagból.” A másik fellapozott oldalon pedig az akkori köztársaság kitüntetései voltak felsorolva. Ezeket látva így szólt: „*Anti, hát ez a te tudományod?*” Összecsapta a könyvet és visszaadta. Azt már nem olvasta el, ami száz oldalon a törvényhozási tárgyakról szólt. Ez nem baj, mert nem ez volt a lényeg. Számomra az Ő személyisége, zenei, szépirodalmi és egyéb ismeretei káprázatosak voltak.

Miért a közjog volt az, ami megragadta és a legközelebb került Önhöz?

Feltételezem azért, mert ez a tudományág alapvető kérdésekkel foglalkozik: nevezetesen a közhatalom szerepével, az állami szervezettel, az alapjogokkal, a polgárok helyzetével, a társadalmi szervezetek funkcióival stb. Akkor még kevés fiatal oktató dolgozott a Karon. Emlékezetem szerint *Fényes Miklós* volt az egyedüli kinevezett tanársegéd. A legjobb tanulókat pedig demonstrátorra nevezték ki, és bevonták őket az oktatásba. Harmad- és negyedéves koromban alkotmányjogból, közigazgatási jogból, sőt, polgári jogból is vezettem szemináriumot, közben nekem is előadáson kellett volna részt vennem. Külön felkérésre az is előfordult, hogy marxista filozófiából szemináriumot tartottam orvostanhallgatóknak. *Papp Tibornál* vizsgáztam, aki meg is jegyezte: „*Kolléga urat nem láttam az előadásaimon.*” Szerényen mondtam: „*Elnézést Professzor úr, nekem is akkor voltak óráim.*”

Mikor jött vissza Pécsre? Milyen emlékeket emelne ki ebből az időszakból?

1958 elején tértem vissza Pécsre, mert mindig úgy gondoltam, hogy az aspirantúra csak tanulmányaim folytatása érdekében átmeneti időszak Budapesten. Pécssett otthonosan éreztem magam, és amikor a kar támogatásával felvettek aspiránsnak, meg is ígértem, hogy végzés után visszatérek karunkra. Ez be is következett.

1957 őszétől *Bihari Ottó* volt az alkotmányjogi tanszék vezetője, aki nagyon tehetséges, igényes és sikeres tudós volt. A megyei pártbizottság különböző testületeiben is tevékenyen működött. Amikor végigjárta feladatainak körútját: pártbizottság, Pécsi Akadémiai Bizottság, Dunántúli Tudományos Intézet, és délután 4 óra körül tanszékünkre érkezett, leült szobámban, és hosszasan mesélt, illetve érdeklődött a kari problémák iránt. Egész napos munkája végén tehát még fiatal kollégájával is derülten társalgott. Az első professzor volt a pécsi jogi karon, aki nemcsak megengedte, hogy mellette társszakkészítő is legyen, hanem kifejezetten Ő tett előterjesztést személyemre. Én voltam az első társszakkészítő a Karon, és természetesen ezért is hálás vagyok Neki.

Bihari oktatta az alkotmányjogot. Nagyon kiterjedt volt az esti és levelező hallgatók létszáma, képzése és érdeklődése Pécssett is. Főleg ezen a két tagozaton tartottam előadásokat államjogból és összehasonlító alkotmányjogból. Az is mutatja Bihari progresszivitását, hogy megjelent egy önálló könyve *Összehasonlító alkotmányjog* címmel, tehát kíváncsi volt más országok állami berendezkedésére is. Nagyon kellemes emlékeim fűződnek ahhoz, hogy az esti és levelező hallgatók számára lehetővé vált az, hogy munkájuk végzése mellett egyetemi tanulmányokat folytassanak és diplomát szerezzenek. Többnyire olyan szorgalommal tanulták a tananyagot, ami fokozott teljesítményre készítette az oktatót is.

A Bihari által vezetett diákkör is élénk volt, gyakran nyertek hallgatóink előkelő helyezést az Országos Tudományos Diákköri Konferenciákon. Dolgozott tanszékünkön egy kedves munkatársam, *Markos György*, aki született zseni volt. Rendszeresen íratott zárthelyi

dolgozatokat, de nem olyan kérdésekből, amelyekre hosszan kellett válaszolni, hanem a megadott feleletválogatások közül kellett kiválasztani a megfelelőt. Ehhez a módszerhez Markos Gyuri nagyon értett és ezt kiválóan alkalmazta. A Bihari-féle záróvizsgák szinte formálisak voltak, mert elsősorban az évközi zárthelyi vizsgaeredmények határozták meg a félévi vagy évvégi minősítést.

A jogi kar dékánjaként fontos tisztséget töltött be, melyek voltak főbb vezetői eredményei?

Földvári József nagyon tehetséges, precíz professzor volt, és 1974-ben ő lett karunk dékánja. 1975-ben pedig megszűnt a pécsi egyetem egykarúsága, és kezdődött kiépülni a többkarúság, amelynek Földvári József lett első rektora.

Előbb mellette voltam dékánhelyettes, és természetes volt, de talán nem csak ezért, hogy utódaként 1975–1978 között én lettem a jogi kar dékánja. Ezt a funkciót is törekedtem gondosan végezni. Minden nap bementem a karra, és nem volt olyan levél, amelyet nem válaszoltam meg. Problémáikkal, kérelmeikkel gyakran kerestek fel a hallgatók, a kollégák, és törekedtem mindig rendelkezésükre állni.

Mikor lett tanszékvezető?

Bihari Ottó 1983. január 4-én hunyt el, és utána lettem alkotmányjogi tanszékvezető.

Alkotmánybíróként is tevékenykedett 1990–1998 között. Ez szakmai csúcsnak számít?

Igen, ezt lehet mondani. Dicsékvés nélkül nehéz erről funkcióról szólni, de mondhatom csodálatos rendeltetés volt az, hogy a rendszerváltozás után az első alkotmánybíróági testületnek lehettem tagja. Kitűnőek voltak alkotmánybíró társaim is. Megszállottak voltunk valamennyien. Mindnyájan arra törekedtünk, hogy a jogi alapértékek mint alkotmányi értékek Magyarországon is kerüljenek elismerésre, védelemre és érvényesülésre. Ömlöttek a beadványok, és rájöttünk arra, hogy nem mindegyik indítványra tudunk választ adni, mert az Alkotmány nem rendelkezik róluk. Ezért kialakítottunk két megoldást. Nevezetesen kimunkáltuk és meghatároztuk a jogállam fogalmának összetevőit. Az alapjogok között szerepelt az emberi méltóság joga is, amelynek meghatároztuk több elemét. Ezek hasznosításával nem volt olyan alkotmányossági probléma, amelynek elbírálását a testület azon a címen utasíthatta el, hogy a döntésre nincs hatásköre. Többször előfordult, hogy valamilyen fontos ügy megoldása miatt szombaton és vasárnap is üléseztünk. Eszünkbe sem jutott, hogy ezek nem munkanapok, mert rendeltetésünket szívesen gyakoroltuk, és korszerű döntéseket hoztunk.

Nem csak a munkatársai körében, hanem a hallgatók körében is népszerű volt. Többször is a legnépszerűbb oktatónak választották.

Igen, háromszor is. Hála Istennek ez is megfelel a valóságnak, de erről különösen nehéz dicsékvés nélkül szólni, csak azt tudom mondani, hogy elsősorban nem ezért dolgoztam. Nem kellett erőltetni magamat, természetes volt, hogy törődtem a hallgatókkal. Másrészt pedig igyekeztem elérni, hogy előadásaim tartalmasak, színesek legyenek, és lekössem hallgatóim figyelmét. Több egyéni módszert alkalmaztam. Amikor észrevettem, hogy például a 6. sorban egyik hallgató nem figyel, ekkor ezt nem tettem szóvá, hanem odasétáltam,

és elkezdtem neki magyarázni, és akkor kénytelen volt rám figyelni. Az *Állami egyház-jog* című választható tantárgyból tartott és tartandó előadásaim hosszú időn át folytatott kutatásomra, számos publikációmra épülnek. Elmondhatom azt is, ha tanári szobámban hallgató keresett fel, azonnal hellyel kínáltam, vagy én is felálltam.

Melyek azok a kutatási területek, amelyeket kiemelne? Melyik tudományos eredményét tartja a legfontosabbnak?

Azt válaszolhatom a kérdésre, hogy nem tudnám felsorolni, mert nagyon sok új kutatási eredményre jutottam, nem azért mert zseni vagyok, hanem mert érdekelték a problémák, és törekedtem azokra választ találni. Hosszú időn át foglalkoztatott az a kérdés, hogy mi minősül értéknek, és milyen a viszony az értékek és az értéktelenek között. Az értéktan, az axiológia eltérő válaszokat fogalmazott meg ezekre a kérdésekre. Így például: érték a transzcendencia, az Isten, az üdvözülés, a művészet, az erkölcs, a béke, az anyagi jólét stb. A sokféle válaszból végül az értéktan művelői eljutottak a plurális értéktani koncepcióhoz, amely szerint érték az, amit az értékelő alany annak tart, értékelő alany bárki lehet, értékelés tárgya pedig bármi lehet. Természetesen az axiológia itt nem állt meg, és nagyon sok kapcsolódó kérdésre törekedett választ adni. Ezeket igyekeztem összegyűjteni és rendszerezni. Érveltem a pluralista értéktani koncepció mellett, és a kapcsolódó kérdésekre is próbáltam választ adni: pl. milyen a viszony az értékes és az értéktelen között. Jelentős az a következtetés is: ha az értéktelen veszélyessége, ártalmassága növekszik, akkor a vele viszonyban álló értéknek a jelentősége fokozódik. Ha az értékessel szemben álló értéktelen, jelentéktelen nem veszélyes, akkor az értékesnek az előnyössége kevésbé domborodik ki, nem észlelhető.

Több mint száz alkalommal tartott külföldi szakmai előadást. Milyen nyelveket beszél, melyek állnak közel Önhez? Mi motiválta több idegen nyelv elsajátítására?

A nyíregyházi Kir. Kat. Gimnáziumban és a ciszterek bajai III. Béla Gimnáziumában a latinon kívül a német és a francia nyelv kötelező tantárgy volt. Az így szerzett színvonalas alapozásokat könnyű volt továbbfejleszteni. Erre tudatosan, sokoldalúan és mondhatom sikeresen törekedtem. Egyetemi tanulmányaim körében pedig az orosz nyelv tanulása volt kötelező. Orosz volt a kötelező nyelvvizsga tárgya „a jogtudományok kandidátusa” tudományos fokozat elnyerését célzó három éves aspiráns képzésben is. Egy hónapos moszkvai és leningrádi tanulmányutamon, két szovjet kollegával hosszú időn át folytatott szakmai és baráti levelezésben, valamint egyéb indokolt esetekben ezt a nyelvet is könnyedén használtam. Az idegen nyelvismeret fejlesztését serkentette és könnyítette az is, hogy Bihari Ottó professzor – karunk két ciklusban is funkcionált dékánja – megalapozta és ösztönözte intézményünk széleskörű, színes és termékeny kapcsolatait számos nyugati és keleti felsőoktatási intézménnyel. Feleségemmel gyakran fogadtunk kari kollegák kíséretében külföldi vendégeket a 19. századi, alföldi paraszt-barokk bútorokkal berendezett mecsekoldali présházunkban. Erről két megtelt vendégkönyv is tanúskodik.

A közjogi, a közigazgatásjogi és az összehasonlító jogi nemzetközi konferenciák hivatalos nyelve hosszú idő óta a francia és az angol. Én előadásaimat francia nyelven tartottam. A társalgásban persze részt vehettem német vagy orosz nyelven is. Bihari professzorral az 1970-es évek végén mi is érzékeljük, hogy az angol nyelv ismerete nélkülözhetetlen.

Ezért két tanéven keresztül díjazott különórát vettünk dr. Kerényi Károlytól, a kiváló angol nyelvtanártól. Angol nyelvi társalgási készségem szerény, de jogi szakszöveget nehézség nélkül olvasok. Erről angol nyelvű közjogi művekről publikált recenzióim is tanúskodnak. Az csak kivételes attrakciónak tekinthető, hogy a 2015 őszén karunkon tartott Magyar-Kínai Jogi Konferencián – nyelvtanári közreműködéssel folytatott felkészülés után – angol nyelven tartottam sikeres szabad előadást. Az egyik angolul jól beszélő közgazdász kollega nehezen hitte el, hogy ez hosszú életemben először történt.

Számos kitüntetést kapott munkája elismeréseként, melyekre a legbüszkébb?

Több korábbi kitüntetésem (pl. *Rákosi Mátyás tanulmányi érdemérem*, az *Oktatásügy kiváló dolgozója*, a *Munka Érdemrend aranyfokozata*, a *Magyar Népköztársaság Zászlórendje*) elnyerése után tudományos munkásságomért és alkotmánybírói tevékenységemért 1999. augusztus 20-án „Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztje a csillaggal” kitüntetésben részesültem. 70. születésnapomon, 2000 februárjában 3 külföldi és 25 magyar alkotmányjogász tanulmányát tartalmazó kötettel köszöntött a Kar. Az „Adamante Notare” című, 2005-ben megjelent emlékkönyvben 10 külföldi és 20 hazai kollega tisztelt meg tanulmányával. A 2010-ben köszöntésemre kiadott emlékkötetben pedig tekintélyes magyar közjogászoktól származó 24 tanulmány, valamint életrajzom és 2009 decemberéig született publikációim jegyzéke olvasható. 2000. június 6-án elnyertem a „Magyar Felsőoktatásért” miniszteri kitüntetést. 2000. augusztus 20-án, szülővárosom, Jánoshalma, 2003. szeptember 1-jén pedig Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata díszpolgárrá minősített. 2004. november 11-én *Grastyán-díj*ban részesültem. 75. születésnapomon, 2005. február 14-én a Jogi Kar Tanácsa „Pro Facultate Iuridico-Politica Universitatis Quinqueecclesiensis” érdemérmel adományozta számomra. 2005 novemberében az emberi jogok védelme területén kifejtett magas szintű tudományos tevékenységemért az Országos Igazságszolgáltatási Tanácstól és az Igazságügyi Minisztériumtól kapott kitüntetésben részesültem. 2009. január 22-én „Szent-Györgyi Albert-díj”-at kaptam. 2010. október 20-án *Deák Ferenc-díj*at vehettem át. 2013. március 14-én a Pécsi Tudományegyetemen „Honoris Causa Doctor et Professor” címet kaptam. 2016. február 21-én Pécsen *Tüke-díj*ban részesültem.

Van olyan általános alapelv vagy gondolat, amely meghatározta életét?

Több olyan elvet, követelményt említhetek, amelyeknek figyelembe vételére, illetve követésére törekszem. Közülük ehelyütt a következőkre utalok. „*Becsületesen élni, másnak lehetőleg nem ártani, és mindenkinek megadni, ami őt illeti.*” Elfogadom, sőt, hirdetem azt is, hogy minden igazság mellett található más kapcsolódó igazságot is, ha ugyanazt a tárgykört más szempontból ítéljük meg. Sőt, minden igazság felett megjelölhetünk magasabb szintű és értékű igazságot is, ha ugyanazt a tárgyat jelentősebb ismervek, célok alapján értékeltjük és minősítjük. E megállapítások elfogadása esetén azt a következtetést is rögzíthetjük és akceptálhatjuk, hogy szinte bármely tárgykörben többféle igazsághoz juthatunk.

Nagyon jelentős számomra a keresztény *temperancia* (mérsékletesség) és az arisztotelészi *meszotész* (középmérték) hiteles és korszerű értelmezése és követése. Hangsúlyozandó ugyanis, hogy egyik követelmény sem irányul kényelmes visszafogottságra, netán megaluvást is megengedő ún. aranyközéput követésére, hanem mindkettő a folyton változó

egyéni adottságokhoz és külső körülményekhez igazodó *optimális* szolgálatát igényli. Ez az optimális ellenzi a beképzelt, önhitt túlméretezettséget, az ún. *hübriszt* is, amelynek gyakran kegyetlen szankciója a kudarc, a baleset, a betegség. Végül – és természetesen nem az általam is tisztelt és követendőnek tartott életviteli elvek, követelmények zárásaként – említem a szellemi, lelki, érzelmi stabilitás, rugalmasság és sokoldalúság alakításában a folytonos képzésnek, az *aeqvitas*, vagyis a méltányosság alkalmazásának, a hátrányos helyzetben lévők iránti szolidaritásnak, a *charitas*nak, vagyis a jótékonyágnak, valamint az *ethos*nak, tehát szükség esetén az áldozatot is igénylő erkölcsösségnek fontosságát. Korszakunk érdeklődő személyiségeinek tájékozottságát, sokoldalúságát, valamint értelmi és érzelmi gazdagságát, rugalmasságát jelentősen könnyíthetik és bővíthetik a számítástechnikai ismeretek, valamint a változatos *hobbi* tevékenységek gyakorlása és a sokszínű társas élet. Az utóbb említett lehetőségeket nagyra becsülöm, de 86. évemben egyre mérsékeltebben hasznosítom.

A demokratikus jogállami fejlődés eljutott annak a követelménynek kimunkálásához és változatos gyakorlathoz is, amely szerint a *törvényhozó hatalom és az alkotmányozó hatalom nem eshet maradéktalanul egybe*. E követelmény megvalósulásának változatait természetesen e helyütt nem sorolhatom fel, azt a lényeges közös elvet és gyakorlatot azonban hangsúlyozom, amely szerint *az alaptörvény végső megerősítéséről csak a népszuverenitás alanya, tehát a választópolgárok dönthetnek népszavazással*. Ahol az alkotmányozó és a törvényhozó hatalom egybeesik, ott a parlament önszabályozással határozza meg a népszuverenitás tartalmát, valamint saját hatalmának összetevőit és korlátait.

Tudományos kutatómunkásságának eredményeként több mint 450 szakmai publikációja, 150-nél több újságcikke és interjúválasza jelent meg, az Ön által szerkesztett kiadványok száma pedig meghaladja a 70-et. Mivel indokolja ezt a teljesítményt?

Belső indíttatást éreztem a kutatásra, az eredmények megfogalmazására és publikálására. Reméltem és örültem annak, hogy valamelyest én is előmozdíthatom a megoldásra váró problémák feltárását, állam- és jogrendszerünk, jogi felsőoktatásunk, országunk fejlesztését. Nem éreztem tehernek a szakmai munkát. A kutatás, az oktatás, a hazai és külföldi szakmai rendezvényeken szereplés, a jogi alapértékek feltárása és védelme egyaránt járt kíváncsisággal, nagyobb erőfeszítésekre serkentő kételkedéssel, különös izgalommal, összpontosításra késztetéssel és a sikerekből fakadó örömmel, egyszerűen kifejezve ún. *flow*-val. Hálás vagyok mindazoknak, akik ezeket lehetővé tették vagy megkönnyítették számomra. Ehelyütt is köszönöm a PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont illetékes munkatársainak, hogy szakszerű kérdéseik megválaszolását megkönnyítették és megörökítették.

(Az interjút készítette: Dezső Krisztina és Gergely Zsuzsanna;

Pécs, 2016. január 22.)